

FE'LNI O'RGANISH METODIKASI

Abdumajidova Mohinur Abduvohidjon qizi

Oriental universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10463309>

Annotatsiya. Mazkur maqolada fe'l so'z turkumining shakllanishi, fe'lni o'rganishda izchillik, 1-sinfda fe'lni o'rganishga oid tadqiqotlar tahlil qilingan. O'zbek tilida fe'l so'z turkumining o'qitilish metodikasi masalalariga oid mavjud materiallar o'rganilib, tegishli xulosa va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: fe'l-so'z turkumi, fe'lni o'rganishda izchillik, 1-sinfda fe'lni o'rganish, shaxs-son qo'shimchalari. bo'lishli fe'llar, bo'lishsiz fe'llar, zamon fe'llari

METHODOLOGY OF LEARNING THE VERB

Abstract. In this article, the formation of the verb word group, consistency in learning the verb, and researches related to the learning of the verb in the 1st grade are analyzed. The available materials related to the methodology of teaching the verb phrase in the Uzbek language were studied, and relevant conclusions and recommendations were given.

Key words: verb-word group, consistency in verb learning, verb learning in 1st grade, person-number additions. participle verbs, participle verbs, tense verbs.

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛА

Аннотация. В данной статье анализируются образование глагольного словосочетания, последовательность в изучении глагола, исследования по изучению глагола в 1 классе. Были изучены имеющиеся материалы, связанные с методикой обучения глагольному словосочетанию на узбекском языке, даны соответствующие выводы и рекомендации.

Ключевые слова: глагольно-словная группа, последовательность в изучении глагола, изучение глагола в 1 классе, сложение лиц и чисел. причастные глаголы, причастные глаголы, временные глаголы

KIRISH

O'zbek tilida bugungi kundagi so'z turkumlarining soni esa 10-12 ta deb ko'rsatiladi.

Bular:

6 ta mustaqil (ot, sifat, son, olmosh, ravish va fe'l);

3 ta yordamchi (ko'makchi, bog'lovchi, yuklama);

3 ta alohida (undovlar, taqlid so'zlar, modal so'zlar) so'z turkumlaridir.

„Fe'l“ mavzusini o'rganishda asosiy vazifalar: so'z turkumi sifatida fe'l haqida dastlabki tushunchani shakllantirish, o'quvchilar nutqini fe'llar bilan boyitish hamda og'zaki va yozma nutqda fe'ldan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini o'stirish, o'quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirish, grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim imloviy qoidalarni o'zlashtirish hisoblanadi. Bu vazifalar bir-biri bilan bog'liq holda hal etiladi.

Fe'lning lingvistik xususiyatlari xiyla murakkab, shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilari faqat lining muhim nazariyalari bilan tanishtiriladi. Material tanlashda shu materialning nutq va imloga oid vazifalarni hal qilishda qanchalik zarurligi hisobga olinadi.

METOD VA MEDOLOGİYASI

Fe'l ustida ishlashga tayyorgarlik savodga o'rgatish davrida boshlanadi. Bu davrda o'quvchilarning diqqati fe'lning leksik ma'nosiga qaratiladi; fe'l tichun tipik hisoblangan leksik ma'nosiga qaratiladi; fe'l uchun tipik hisoblangan leksik-grammatik ma'noni, ya'ni predmetning harakatini bildirishni umumlashtirish imkonini beradigan aniq material yig'iladi. Fe'l ustida ishlash mashqlarini „Alifbe"dagi so'z va mashqlarni o'qish, rasmga qarab gap tuzish bilan bog'lab o'tkaziladi. Bunda o'qituvchi o'quvchilar gap tuzishda mazmunga mos fe'lni topishga, so'z nimani bildirishini va qanday so'roqqa javob bo'lishini aniqlashga yordam beradigan sharoit yaratadi. Masalan, bolalar kuzda meva va sabzavotlarni, daraxtlarni kuzatib yoki rasmlarni ko'rib, gapni mazmunga mos so'zlar bilan to'ldiradilar: *Kuzda mevalar nima qiladi?... (pishadi), sabzavotlar nima qiladi?... (yetiladi), daraxl barglari nima qiladi?... (sarg'ayadi). Bolalar nima qilyaptilar?... (dam olyaptilar), ... (o'ynayaptilar), (ishlayaptilar).*

Fe'lga so'roq berishga o'rgatish yuzaki bo'lmasligi, o'quvchilar harakat bir kishi tomonidan bajarilsa, *nima qildi?, nima qilyapti?, nima qilmoqchi? so'roqlarim*, ikki va undan ortiq kishi tomonidan bajarilsa, *nima qildilar?, nima qilyaptilar?, nima qilmoqchilar?* so'roqlarini berishni bilishlari zarur. Bunday so'roqlarga javob berishga o'rgatish o'z navbatida, fe'l zamonlarini o'rganishga tayyorlash demakdir.

1-sinfda morfologik so'roq so'z nimani bildirishini aniqlash maqsadida beriladi. O'quvchilarni so'zga so'roq berishga, o'qituvchi bergan so'rog'iga javob bo'ladigan so'zlarni tanlashga, so'zni so'rog'iga mos ravishda o'zgartirishga (*nima qildi? — o'qidi, nima qilamiz? o'qiyamiz, nima qilmoqchi? — o'qimoqchi kabi*) o'rgatiladi.

Fe'l - so'z turkumi" degan tushunchani shakllantirish, bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarning ma'nosi va shakliga qarab farqlash ko'nikmasini hosil qilish, bo'lishsizlik qo'shimchasi (-ma) ning talaffuzi va imlosini o'rgatish hisoblanadi.

Fe'lning harakat bildirishi yuzasidan o'quvchilarda aniq tasavur hosil qilish uchun o'qituvchi ularga shu darsdagi mehnat jarayonini tasvirlashni, ya'ni o'quvchilarning o'zlari bajarayotgan ish-harakatni aytishni so'raydi, suhbat o'tkazadi. Suhbatda „O'qituvchi nima qildi? O'quvchilar nima qildilar? Hozir o'qituvchi nima qilyapti? O'quvchilar nima qilyaptilar? Endi o'quvchilar nima qiladilar? O'qituvchi nima qiladi?" kabi savollardan ham foydalanadi. Suhbat jarayonida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida fe'llarni so'rog'i bilan yozib boradilar. Masalan, *nima qildi? - so'zladi, tushuntirdi; nima qildilar? - tingladilar, yozdilar; nima qilyapti? - tushuntirayapti, so'rayapti, tinglayapti; nima qilyaptilar? - javob berayaptilar, yozayaptilar, tinglayaptilar; nima qiladi? - tekshiradi, ko'radi; nima qiladilar? ishlaydilar, bajaradilar, yozadilar.*

Suhbatdagi yoki o'quvchilar aytgan gaplardan birini gap bo'lagi jihatdan tahlil qilish asosida xulosa chiqariladi: *nima qildi? nima qilyapti? nima qiladi?* kabi so'roqlarga javob bo'lib, predmet harakatini bildirgan so'zlar **fe'l** deyiladi. Fe'l gapda kesim vazifasida keladi.

Mavzu yuzasidan o'quvchilarda ko'nikma hosil qilish uchun so'roq berib fe'lni aniqlash, gap mazmuniga mos fe'lni tanlab qo'yish, aralash berilgan so'zlardan, shuningdek, rasmga qarab gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi.

Dasturga ko'ra 3-sinfda bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar o'rganiladi. Mavzu suhbat asosida tushuntiriladi. Suhbat uchun „O'qish darsida kimlar o'qidi? Shokir ham o'qidimi? Kim so'zladi? Alisher so'zladimi? Barno kutubxonaga boradimi? Abdulla-chi?, U qachon bormoqchi? Hozir kim

tushuntirayapti? Hozir Tohir gapiryaptimi?" kabi savollardan ham foydalaniladi. O'quvchilar so'roq berib fe'llarni topadilar, ma'nosini qiyoslaydilar va o'qituvchi rahbarligida tushuntiradilar.

Xulosa chiqariladi: fe'l harakatning yuzaga chiqqanini, ya'ni bajarilganligini (*o'qidi, so'zladi*), hozir bajarilayotganini (*tushuntiryapti*), endi bajarilishini (*boradi, o'qiydi*) bildiradi. Bu fe'llar bo'lishli fe'llar deyiladi. Ayrim fe'llar harakatning bajarilmaganligini (*o'qimadi, so'zlamadi*), hozir bajarilmayotganini (*o'qimayapti*), keyin ham bajarilmasligini (*bormaydi*) bildiradi. Bunday fe'llar bo'lishsiz fe'llar deyiladi.

O'quvchilar bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarni so'roqlari bilan ikki ustun shaklida yozadilar va so'roqlarini bo'lishsiz fe'l qanday hosil bo'lganini aytadilar. O'quvchilar bilimi mashqlar bilan mustahkam-lanadi, bo'lishsizlik qo'shimchasi *-ma -mi* shaklida talaffuz qilinsa ham, doim aslicha *-ma* shaklida yozilishi tushuntiriladi. O'quvchilarda bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarni ma'nolariga qarab farqlash ko'nikmasini o'stirish uchun bo'lishli fe'ldan bo'lishsiz fe'l hosil qilish, bo'lishsiz fe'llarning talaffuzi va yozilishini qiyoslash, bo'lishsiz fe'llar bilan gaplar tuzish mashqlaridan foydalaniladi.

TADQIQOT NATIJASI

Fe'l zamon shaklining mohiyati ish-harakat qachon bajarilishini, ya'ni ish-harakatning nutq so'zlanib turgan paytda, undan oldin va keyin bajarilishini taqqoslash asosida ochiladi. O'quvchilar o'zlari bajargan yoki bajarayotgan harakatlarini kuzatadilar, shuningdek, keyin nima qilishlarini muhokama qiladilar. Xuddi shunga o'xshash kuza-tishni tabiatda bo'layotgan o'zgarishlar yuzasidan ham o'tkazadilar. Bu mavzu bahorda o'tiladi. Shuning uchun o'quvchilar kuzatish asosida „Bahor keldi. O'rik, olcha gulladi. Gullar ochilyapti. Endi gilos pishadi. Bahordan so'ng yoz keladi. Yozda bolalar oromgohga bormoqchi" kabi gaplar tuzadilar. Gapdagi fe'llarga so'roq berib, ish-harakatning bajariHsh payti, ya'ni ish-harakat bajarilayotganini (*nima qilyapti? - o'qiyapti, ochilyapti*), oldin bajarilganini (*nima qildi? ~ o'qidi, keldi, gulladi*) va keyin bajarilishi (*nima qilmoqchi?— yodlamoqchi, bormoqchi*) aniqlanadi. Aniq kuzatish asosida yig'ilgan bu leksik materiallar o'qituvchi rahbarligida umumlashtiriladi va xulosa chiqariladi:

1 .Fe'llar zamon bilan o'zgaradi. Fe'l uch zamoni bildiradi: hozirgi zamon, o'tgan zamon, kelasi zamon.

2. Hozirgi zamon fe'llari *nima qilyapti?* so'rog'iga javob bo'ladi, hozirning o'zida, ya'ni nutq so'zlanayotgan vaqtda bajarilayotgan harakatni bildiradi.

3. O'tgan zamon fe'li *nima qildi?* so'rog'iga javob bo'ladi, harakatning oldin, ya'ni nutq so'zlanayotgan vaqtdan oldin bajarilganini bildiradi.

4. Kelasi zamon fe'li *nima qilmoqchi?* so'rog'iga javob bo'ladi, harakatning keyin, ya'ni nutq so'zlanayotgan vaqtdan keyin bajarilishini bildiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari fe'l zamonlarini unga beriladigan savoldan bilib oladilar. So'roqdan lining leksik ma'nosi ham bilinib turadi.

Fe'ning zamon shaklini yasash va bilib olish uchun o'quvchilarni so'roqlardan to'g'ri foydalanishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Bu maqsadga erishish uchun awal jamoaviy ravishda ishlanadi va o'quvchilar e'tibori so'roq bilan fe'l zamonining bog'lanishini aniqlashga qaratiladi. Zamon shaklini hosil qilish uchun fe'ning II shaxs birlik shakli asos qilib olinadi (Boshlang'ich sinflarda fe'ning bosh shakli o'rganilmaydi). Fe'lga so'roq berish bilan fe'l zamon hosil qilinadi.

Bir fe'ldan uch zamonni hosil qilib, ularni taqqoslash mashqi fe'lning zamon kategoriyasining mohiyatini tushunishga yordam beradi. Shuning uchun „Fe'l" mavzusini o'rganish jarayonida fe'lni zamon qo'shimchasi bilan o'zgartirish mashqi muntazam o'tkazib boriladi.

O'quvchilarni fe'l zamonlarini ongli qo'llashga o'rgatish maqsadida matnlardan foydalaniladi. Bunda fe'l zamonini aniqlash va biror fe'l shaklidan foydalanishni asoslash, shuningdek, fe'l zamonini o'zgartirish, fe'llarni muayyan bir zamonda ishlatib hikoya tuzish topshiriladi.

XULOSA

Fe'llarda shaxs-son haqidagi ko'nikmani shakllantirish uchun mazmunga mos shaxs-son qo'shimchalarini qo'yish, berilgan fe'llarni hozirgi, o'tgan, kelasi zamonda shaxs-son qo'shimchasi bilan tushlash, fe'llarni so'z turkumi jihatdan tahlil qilish mashqlaridan foydalaniladi.

Bu sinfda fe'llarning yozilishi haqida ham ko'nikma hosil qilinadi. Mavzuni tushuntirish uchun fe'llar ko'proq bo'lgan matn tanlanib, matnni o'qish, so'roq berib fe'llarni topish va qanday yozilganini aytish topshiriladi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida vazifani bajaradilar.

REFERENCES

1. "Ona tili darsliklari"1- 4-sinf. T.: «O`qituvchi» 2010.
2. Qosimova K., Matjonov S., G`ulomova X., Yo`ldosheva Sh., Sariyev Sh. Boshlang`ich sinflarda ona tili o`qitish metodikasi. T., 2009.
3. "Hozirgi o`zbek adabiy tili" R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, M.Abuzalova. Toshkent-"Fan va texnologiya"-2009.
4. "O`zbek tilshunosligi tarixi" A.Nurmonov. Toshkent-"O`zbekiston"-2002.
5. Z. Tohirov. "Yordamchi testlar". Toshkent, "O`qituvchi", 1999 yil.
6. Q.Qosimova va boshqalar Boshlang`ich sinflarda ona tili o`qitish metodikasi. Toshkent, 2009.
7. A. Nurmonov, R. Rasulov. O`zbek tili jadvallarda. Toshkent, "O`qituvchi", 1999 yil.
8. Boshlang`ich ta'lim . 2000-2012.
9. www.ziyonet.uz
10. www.fikr.uz
11. www.arxiv.uz